

Revizuire tipografică și opțiune lingvistică în *Evanghelia* de la Snagov, 1697

Adina Chirilă^{A R S A 1*}, Roxana Vieru^{R S A 2}

¹Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, România

²Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:

Primit 6 august 2021

Acceptat 8 august 2021

Publicat 18 august 2021

Cuvinte-cheie:

filologie

editarea textelor

analiză comparată

Rezumat

Noua ediție a *Evangheliei* realizată la Snagov, în 1697 (E 1697) se distinge de cele anterioare ei prin două aspecte: a) organizarea textului – căci se reface și se asigură exactitatea trimiterilor biblice în legătură cu momentele anului bisericesc, făcându-se astfel corelarea între cartea liturgică de uz bisericesc și textul-arhetip, *Noul Testament*, împărțit pe capitole; b) opțiunea lingvistică a diortositorului, care vizează în mod special și consecvent regimul timpurilor verbale, i.e., schimbarea formelor de perfect simplu din ediția-bază (E 1693) în forme de perfect compus.

Diferențe de natură tipografică, de grafie și lingvistice identificate între E 1697 B[ucurești], E 1697 I[și] și E 1697 V[iena], din cele unsprezece exemplare ale cărții păstrate pînă azi, indică desfășurarea unor etape în realizarea ediției, un comportament editorial și tipografic complex și neliniar.

1. E 1697

Tipografia domnească instalată la Snagov a produs în anul 1697 cinci cărți, dintre care una singură în limba română. Titlul ei integral este *Sf[î]nta și d[u]mnezeiasca Evanghelia, cu voia prea luminatului și înălțatului D[o]mn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească, Io Constandin B. Voievod și cu porunca purtătorului Pravoslaviei prea sf[î]nțitul Chir Theodosie, Mitropolitul a toatei Țări Rumânești și exarhu plaiurilor. Acum a doa oară tipărită și diortosită, mai cu multă nevoie, în sf[î]nta Mănăstire în Sneagov, la anul de la spăseniia lumii 1697, de smeritul întru iermonahi Anthim Ivireanul (I^r)* (cf. BRV I, p. 343–344).

Precizarea privind ordinea acestei cărți într-un șir de apariții tipografice similare se referă, probabil, la prima carte cu text românesc la care a lucrat Antim Ivireanul, ca tipograf: *Evanghelia greco-română*, apărută în 1693 la București, în urma efortului de întocmire depus de Șerban Greceanu și a diortosirii lui Athanasie Moldoveanul.

În fapt, pentru *Evanghelia* din 1697, Antim Ivireanul a putut avea ca text de bază una din cele două versiuni anterioare: cea din 1682, care, în privința structurii, se îndepărtează de modelul slavon al tetraevanghelului, din secolul anterior, fiind concepută, potrivit predosloviei, „precum umblă cea elinească și întru toate asemenea, după orînduiala Besearecii Răsăritului” (E 1682, [III^r]); și cea bilingvă din 1693, care reia, pe coloana românească, textul anterior, păstrîndu-i organizarea. Întrucît la ediția din 1693 a lucrat el însuși, se poate admite că Antim s-a folosit de *aceasta* în realizarea noii versiuni din 1697, operînd, după cum o sugerează titlul, unele revizuii; totuși, colaționarea celor trei ediții relevă situații și diferențe care pot fi explicate numai prin reîntoarcerea diortositorului / tipografului la textul mai vechi, din 1682.

2. Emendări

Îndreptările la care se face aluzie în titlul cărții din 1697 au vizat două aspecte: a) structura conținutului și b) forma lingvistică.

* Adresă de corespondență: chiriladina@yahoo.com.

În prima privință, a), diferențele dintre E 1697 și E 1693 (și E 1682) sînt, cele mai multe, de detaliu, refăcînd și asigurînd exactitatea în legătură cu momentul respectiv din anul bisericesc și exactitatea trimitărilor biblice. În mod distinct față de realizările anterioare¹, în E 1697 se face corelarea între cartea liturgică de uz bisericesc și textul-arhetip, *Noul Testament*, împărțit pe capitole:

„Cade-se a ști că la E[va]ng[he]lia aceasta nu s-au pus zacealele pre cum au fost întii, ce capetele: pentru ca să poată afla fieștecine mai lesne ce i-ar trebui la Tetravanghel. Și pre unde iaste steaoa aceasta [], să nu gîndească neștine că s-au pus în toate locuri pentru soroacă de săvîrșit, ce pentru unirea stihurilor den Tetravanghel.” (E 1697, [III]^r).

Rar, trimiterea spre textul biblic este greșită: în „Luni, a doasprăzeace săptămîină după Rusalii, de la Mathei, cap. 1” (E 1697, 43^r), pericopa evanghelică utilizată este, în fapt, din *Marcu* (1, 9–15)—o greșeală față de versiunile anterioare E 1693 (94) și E 1682 (41^v).

O corectare majoră față de ediția din 1693 o constituie reîntregirea textului cu fragmentele evanghelice corespunzătoare zilelor de luni, marți, miercuri, joi și vineri din a șaptesprezecea săptămîină de după Rusalii a anului bisericesc: în E 1693, „Duminica a 16” este urmată direct de „Sîmbătă a 17” (116); în E 1682, omisiunea nu există (51^r–52^v). Este neîndoios așadar că Antim se întoarce la sursa inițială cînd apare o nevoie oarecare.

În privința formei lingvistice a textului, b), se observă că noul editor a fost preocupat mai ales de regimul timpurilor verbale. Celelalte modificări la nivel gramatical și lexical observate nu vădesc, prin inconsecvența cu care au fost operate, în general, o preocupare deosebită în direcția înnoirii limbii și a expresiei. Face excepție majoră intervenția care vizează schimbarea formelor de perfect simplu din ediția-bază (fie ea E 1693, fie E 1682 – diferențele în această privință sînt minime între cele două) în forme de perfect comus. Comparația dintre versiunea din 1697, „diortosită mai cu multă nevoie” ([I^r]), și cea din 1693, pe trei fragmente de text corespondente (v. *infra*²) pune în evidență un demers consecvent în această privință: *nu șăzură – nu au șăzut; să sui – s-au suit; găsi – au găsit; scoasă – au scos; răsturnă – au răsturnat* etc.

E 1693

Vineri după Paști. De la Ioan. 7 [7]

În vremea aceeaia veni I[su]s în Capernaum însuși, și muma lui și frații lui și ucenicii lui; și acolo *nu șăzură* zile multe, că era aproape Paștile jidovilor. Și *să sui* I[su]s în Ierusalim. Și *găsi* în beserecă pre ceia ce vindea boi și oi și porumbi și pre schimbătorii de bani șezînd. Și făcînd biciu de ștreanguri, pre toți îi *scoasă* din beserecă, oile și boii; și răsipi banii schimbătorilor și measele le *răsturnă*. Și celora ce vindea porumbi *zise*: „Luați aceste de aicia și nu faceți casa Tatălui meu casă de neșătorie.” Și-și adusără aminte ucenicii Lui că iaste scris: „Dragostea casii Tale mă mîncă pre mine.” Dec[i] *răspunsără* jidovii și *zisară* lui: „Ce semn arăți noaă, de faci acesteae?”. *Răspunse* I[su]s și *zise* lor: „Spargeți besereca aceasta și în trei zile o voiu rădica.” Și *ziseră* jidovii: „În patruzeci și șase de ani să zidi besereca aceasta și tu în trei zile vei să o rădici?”. Iară El

E 1697

Vineri după Paști, în sărbători, de la Ioann, cap. 2
[3^v–4^r]

În vremea aceeaia veni I[su]s în Capernaum însuși, și muma lui și frații lui și ucenicii lui; și acolo *nu au șezut* zile multe. Și era aproape Paștile jidovilor; și *s-au suit* I[su]s în Ierusalim. Și *au găsit* în beserecă pre ceia ce vindea boi și oi și porumbi și pre schimbătorii de bani șezînd. Și făcînd bici de ștreanguri, pre toți *i-au scos* den beserecă, oile și boii; și răsipi banii schimbătorilor și measele le-*au răsturnat*. Și celora ce vindea porumbi le-*au zis*: „Luați aceste de aicia și nu faceți casa Tatălui meu casă de neșătorie.” Și-ș aduseră aminte ucenicii Lui că iaste scris: „Dragostea casii Tale mă mîncă pre mine.” *Răspuns-au* jidovii și *i-au zis* lui: „Ce semn arăți noao, de faci acesteae?”. *Răspuns-au* I[su]s și le-*au zis* lor: „Spargeți besereca aceasta și în trei zile o voiu rădica.” Și *ziseră* jidovii: „În patruzeci și șase de ani s-au zidit besereca aceasta și tu în trei zile vei să o rădici?”

¹Pentru o privire de ansamblu asupra istoriei utilizării Evangheliei la români, v. Pavel (2012, p. 13–28).

²În fragmentele prezentate în paralel, formele divergente (perfect simplu *vs.* perfect compus sau, mai rar, mai-mult-ca-perfect) sînt culese cu caractere italice.

zicea de besearca trupului său. Deci cînd să sculă den morți ș-au adus aminte ucenicii lui că aceasta zicea lor și *crezură* scripturii și cuvîntului carele zisease I[su]s.

E 1693

Luni, săptămîna a dooa. De la Ioan. 6 [9]

În vremea aceia nuntă *să făcu* în Cana Galileii și era muma lui I[su]s acolo. Și *fu* chemat I[su]s și uc[e]nicii lui la nuntă. Și, sfișindu-se vinul, *zise* muma lui I[su]s cătră dînsul: „Vin n-au.” *Zise* ei I[su]s: „Ce e mie și ție, muiare? Încă n-au venit ceasul mieu.” *Zise* muma lui slugilor: „Orice ar zice voaă, faceți!”. Și era acolo șase vase de piatră, stînd după curățeniia jidovilor, care lua cîte doao sau trei veadre. *Zise* lor I[su]s: „Umpleți vasele de apă.” Și le *împlură* pînă sus. Și *zise* lor: „Turnați acum și aduceți nunului.” Și *i adusără*. Și după ce *gustă* nunul apa ce să făcuse vin (și nu știia de unde iaste, iară slugile carii turnase apa știia), *strigă* pre ginere nunul. Și *zise* lui: „Tot omul întiiu vinul cel bun pune și, deaca să îmbată, atunce cel mai prost. Iară tu ai ținut vinul cel bun pînă acum.” Aceasta *făcu* începătură seamnelor I[su]s în Cana Galileii. Și *arăță* slava sa și *crezură* întru el ucenicii lui.

E 1693

E[va]ng[he]lia a opta a sf[i]ntelor patime. De la Luca. 114 [264–265]

În vremea aceia ducea cu I[su]s și alți doi făcători de rău împreună cu el să-i piarză. Și deaca *veniră* la locul ce să chiamă al Căpăiniin, acolo *răstigniră* pre el și pre făcătorii de rău: unul de-a dreapta și altul de-a stînga. Iară I[su]s zicea: „Părinte, iartă lor, că nu știu ce fac!”. Și împărțind veșmintele lui, *puseră* sorți. Și sta nărodul privind. Și-ș bătea joc și boiarii împreună cu ei, zicînd: „Pre alții au mîntuit; mîntuiască-se pre sine, de iaste acesta H[risto]s cel ales al lui D[u]mnezău.” Și-și bătea joc și slujitorii, apropiindu-să și oțet aducîndu-i lui și zicînd: „De ești tu împăratul jidovilor, mîntuiaște-te pre tine.” Și era și scrisoare scrisă deasupra lui, cu slove ellinești și rîmlenești și jidovești: „Acesta iaste împăratul jidovilor.” Iară unul din cei răstigniți făcători de rău huliia pre dînsul, zicînd: „De ești tu H[risto]s, mîntuiaște-te pre tine și pre noi!”. Iară răspunzînd celalalt, certa pre el, zicînd: „Nu te temi tu de D[u]mnezău, că într-aceaiaș osîndă ești? Și noi, pre dreptul, pentru că vreadnice celor ce-am făcut luom; iară acesta nice un rău n-au făcut.” Și zicea lui I[su]s: „Pomenește-mă, D[oa]mne, cînd vei veni întru împărăția ta!”. Atunca *zise* I[su]s lui: „Adevăr zic ție:

Iară El zicea de besearca trupului său. Deci cînd să sculă den morți ș-au adus aminte ucenicii că aceasta zicea lor și *au crezut* scripturii și cuvîntului carele zisease I[su]s.

E 1697

Luni, în săptămîna a dooa după Paști, de la Ioann, cap. 2 [4^v–5^r]

În vremea aceia nuntă *s-au făcut* în Cana Galileii și era muma lui I[su]s acolo. Și *au fost* chemat I[su]s și ucenicii lui la nuntă. Și, sfișindu-se vinul, *au zis* muma lui I[su]s cătră dînsul: „Vin n-au.” *Zis-au* e<i> I[su]s: „Ce e mie și ție, muiare? Încă n-au venit ceasul mieu.” *Zis-au* muma lui slugilor: „Orice ar zice voao, să faceți!”. Și era acolo șase vase de piatră, puse după curățeniia jidovilor, carele lua cîte doao sau trei veadre. *Zis-au* lor I[su]s: „Umpleți vasele de apă.” Și le-*au umplut* pînă sus. Și le-*au zis* lor: „Turnați acum și aduceți nunului.” Și *i-au adus*. Și după ce *au gustat* nunul apa ce să făcuse vin (și nu știia de unde iaste, iară slugile carii turnase apa știia), *strigat-au* pre ginere nunul. Și *i-au zis* lui: „Tot omul întii vinul cel bun pune și, deaca să îmbată, atunca cel mai prost. Iară tu ai ținut vinul cel bun pînă acum.” Aceasta *au făcut* începătură seamnelor I[su]s în Cana Galileii. Și *ș-au arătat* slava sa și *au crezut* întru el ucenicii lui.

E 1697

E[va]ng[he]lia a opta a sf[i]ntelor patime, de la Luca, cap. 23 [122^v–123^r]

În vremea aceia ducea împreună cu I[su]s și alți doi tîlhari să-i piarză. Și deaca *au venit* la locul ce să chiamă al Căpăiniilor, acolo *l-au răstignit* pre el și pre tîlhari: unul de-a dreapta și altul de-a stînga. Iară I[su]s zicea: „Părinte, iartă-le lor, că nu știu ce fac!”. Iară cei ce împărția hainele lui *au aruncat* sorți. Și sta norodul de priviia. Și-ș bătea joc de dînsul și boiarii împreună cu dînșii, zicînd: „Pre alții au mîntuit; mîntuiască-se și pre sine, de iaste acesta H[risto]s cel ales al lui D[u]mnezău.” Rîdea-ș de el și slujitorii, apropiindu-să și oțet aducîndu-i lui și zicînd: „De ești tu împăratul jidovilor, mîntuiaște-te pre tine singur.” Era și scrisoare scrisă deasupra lui, cu slove ellinești și rîmlenești și ovreești: „Acesta iaste împăratul jidovilor.” Iară un tîlhariu din cei răstigniți huliia pre dînsul, zicînd: „De ești tu H[risto]s, mîntuiaște-te pre tine și pre noi!”. Iară răspunzînd celalalt, l-au certat pre el, zicînd: „Nu te temi tu de D[u]mnezău, că întru aceaiaș osîndă ești? Și noi, cu dreptul, căci ceale vreadnice după faptele noastre luom; iară acesta nice un rău n-au făcut.” Și *au zis* lui I[su]s: „Pomenește-mă, D[oa]mne, cînd vei veni întru împărăția ta!”. Și *au zis* I[su]s lui: „Adevăr zicu

astăzi cu mine vei fi în rai.” Și era ca la al șaselea ceas; și întunecarec *fu* preste tot pământul pînă la al noalea ceas. Și *să întunecă* soarele și *să rupse* catapeteazma besecării prin mijloc. Și, strigînd cu glas mare I[su]s, *zise*: „Părinte, în mîinile tale dau duhul meu.” Și, acestea zicînd, *răposă*. Iară vîzînd sutașul ce *fu*, *slăvi* pre D[u]mnezău, zicînd: „Adevărat, omul acesta drept au fost!”. Și toată mulțimea carea venise împreună la privirea aceasta, vîzînd cealea ce *fură*, bătîndu-ș piepturile lor *să întoarseră*. Și sta toți cunoscuții lui de departe și muierile carele venisă după el din Galilea, vîzînd acestea.

ție: astăzi împreună cu mine vei fi în rai.” Și era ca la al șaselea ceas; și întunecarec *s-au făcut* preste tot pământul pînă la al noalea ceas. Și *s-au întunecat* soarele și *s-au rupt* catapeteazma besecării prin mijloc. Și, strigînd cu glas mare I[su]s, *au zis*: „Părinte, în mîinile tale dau sufletul meu.” Și, acestea zicînd, *au răpăosat*. Iară vîzînd sutașul cealea ce *să făcuse*, *au slăvit* pre D[u]mnezău, zicînd: „Cu adevărat, omul acesta drept au fost!”. Și tot norodul ce fusease împreună la priveala aceea, vîzînd cealea ce *să făcuse*, bătîndu-ș piepturile sale, *s-au întors*. Și sta toți cunoscuții lui de departe și muierile carele venise după el din Galilea, vîzînd acestea.

În cele mai multe dintre situațiile care, în E 1693, prezintă construcții cu perfectul simplu surprinse în fragmentele de mai sus, s-a operat înlocuirea formei verbale cu cea de perfect compus—uneori cu opțiunea pentru un alt verb: *puseră* (E 1693, 264) – *au aruncat* (E 1697, 122^v), *fu* (E 1693, 265) – *s-au făcut* (E 1697, 122^v)—în realizarea E 1697. Acțiunea, cu gradul ei mare de consecvență, este caracteristică întregului text și face ca secvențele narrative din E 1697, spre deosebire de E 1693, să aibă ca timp verbal prototipic perfectul compus.

Efortul de înlăturare a formelor de perfect simplu este, pe de o parte, în concordanță cu tendința semnalată, în general, pentru secolele XVII–XVIII, de restrîngere a ariei lui de circulație, în limba vorbită, la Oltenia, Banat și Crișana; pe de altă parte însă, contravine obișnuinței de a fi utilizat în continuare intens, în textele scrise (Frâncu, 2009, p. 306). Trecerea de la perfectul simplu la perfectul compus nu este o regulă generală și oarbă a diortosirii prezente, după cum se poate observa în două cazuri prezente în textele excerptate, unde perfectul simplu a fost înlocuit cu mai-mult-ca-perfectul, pentru redarea unui proces situat înaintea altui proces din trecut: *fu* (E 1693, 265) – *să făcuse* (cu schimbare de număr, E 1697, 122^v), *fură* (E 1693, 265) – *să făcuse* (E 1697, 123^r). Diversitatea opțiunilor lingvistice în privința regimului timpurilor verbale de trecut, mai mare decît se înregistrează în ediția-bază, pune bine în evidență adîncimile temporale diferite ale narațiunii și ale planurilor discursive, percepute și controlate de diortositor. Lucrul acesta este mai evident în situațiile în care două forme de perfect simplu apropiate sau în succesiune imediată au rezolvări diferite în noua ediție, conform cu cronologia evenimentelor narate:

„vîzînd sutașul ce *fu*, *slăvi* pre D[u]mnezău” (E 1693, 265) – „vîzînd sutașul cealea ce *să făcuse*, *au slăvit* pre D[u]mnezău” (E 1697, 123^r);

„Și toată mulțimea carea venise împreună la privirea aceasta, vîzînd cealea ce *fură*, bătîndu-ș piepturile lor *să întoarseră*.” (E 1693, 265) – „Și tot norodul ce fusease împreună la priveala aceea, vîzînd cealea ce *să făcuse*, bătîndu-ș piepturile sale, *s-au întors*.” (E 1697, 123^r).

Locurile în care forma de perfect simplu este păstrată sînt, prin comparație, mult mai rare.

3. Variante tipografice

Că ne aflăm în fața unei intenții programate de emendare a textului sub raport lingvistic este un fapt ce se descoperă nu doar în urma comparării edițiilor succesive ale cărții, ci și la cercetarea exemplarelor ediției din 1697, existente azi.

În *Catalogul colectiv al cărții vechi românești* (v. *Evanghelia. Snagov, 1697*) sînt înregistrate 11 exemplare. Dintre acestea, am putut compara amănunțit trei: un exemplar deținut de Biblioteca Academiei Române, București, inv. 467 (în continuare, pentru discuția privind diferențele lingvistice și tipografice dintre ele, E 1697 B); un exemplar deținut de Biblioteca Academiei Române, Iași, inv. n.a. (E 1697 I);

și exemplarul aflat în Colecția de manuscrise și tipărituri vechi a Bibliotecii Naționale a Austriei, inv. 22.C.11 (E 1697 v). Cele trei exemplare nu sînt absolut identice: există între ele diferențe de natură tipografică, de grafie și lingvistice care indică desfășurarea unor etape în realizarea ediției. Diferențele ce *privesc regimul timpurilor verbale, în speță, emendarea perfectului simplu* din ediția-bază (E 1682/1693) se înregistrează în porțiuni de text tipărite pe f. 1^{r-v} și 4^{r-v}:

E 1693	E 1697 I	E 1697 v/B
Și lumina întru întunecarec luminează și întunecarecul pre ia <i>nu o cuprinse</i> . (1)	Și lumina întru întunecarec luminează și întunecarecul <i>nu o cuprinse</i> . (1 ^r /1)	Și lumina întru întunecarec luminează și întunecarecul <i>nu o au cuprins</i> . (1 ^r /1)
Că leagea prin Moisiu fu dată, iară darul pren I[su]s H[risto]s <i>fu</i> . (2)	Că leagea prin Moisiu au fost dată, iară darul și adevărul prin I[su]s H[risto]s <i>fu</i> . (1 ^v /1)	Că leagea prin Moisiu au fost dată, iară darul și adevărul prin I[su]s H[risto]s <i>au fost</i> . (1 ^v /1)
Și-l <i>întrebară</i> : „Dară Cine ești? Au doară tu ești Ilie?” (3) Deci <i>ziseră</i> lui: „Cine ești?...” (3)	Și-l <i>întrebară</i> : „Cine ești? Au doară tu ești Ilie?” (1 ^v /2) Deci <i>ziseră</i> lui: „Cine ești?...” (1 ^v /2)	Și <i>l-au întrebat</i> : „Cine ești? Au doară tu ești Ilie?” (1 ^v /2) Deci <i>au zis</i> lui: „Cine ești?...” (1 ^v /2)
Deci cînd să sculă din morți ș-au adus aminte ucenicii lui că aceasta zicea lor și <i>crezură</i> scripturii și cuvîntului carele zisease I[su]s. (7)	Deci cînd să sculă den morți ș-au adus aminte ucenicii că aceasta zicea lor și <i>crezură</i> scripturii și cuvîntului carele zisease I[su]s. (3 ^v /2–4 ^r /1)	Deci cînd să sculă den morți ș-au adus aminte uc[e]nicii că aceasta zicea lor și <i>au crezut</i> scripturii și cuvîntului carele zisease I[su]s. (3 ^v /2–4 ^r /1)
Și <i>să bucurară</i> uc[e]nicii văzînd pre D[o]mnul (8)	Și <i>să bucurară</i> ucenicii văzînd pre Domnul (4 ^r /2)	Și <i>s-au bucurat</i> ucenicii văzînd pre Domnul (4 ^r /2)
Iară Thoma, unul din cei doisprăzeace, care să chiamă Geamăn, nu era cu ei cînd <i>veni</i> I[su]s. (8)	Iară Thoma, unul den cei doisprăzeace, care să chiamă Geamăn, nu era cu ei cînd <i>veni</i> I[su]s. (4 ^v /1)	Iară Thoma, unul den cei doisprăzeace, care să chiamă Geamăn, nu era cu ei cînd <i>au venit</i> I[su]s. (4 ^v /1)
Iară el <i>zise</i> lor: „De nu voiu vedea...” (8)	Iară el <i>zise</i> lor: „De nu voiu vedea...” (4 ^v /1)	Iară el <i>le-au zis</i> lor: „De nu voiu vedea...” (4 ^v /1)
<i>Zise</i> lui I[su]s: „Deaca mă văzuși, crezuși...” (9)	<i>Zise</i> lui I[su]s: „Deaca mă văzuși, crezuși...” (4 ^v /1)	<i>Zis-au</i> I[su]s lui: „Deaca mă văzuși, Thomo, crezuși...” (4 ^v /1)
În vremea aceeaia nuntă <i>să făcu</i> în Cana Galileii (9)	În vremea aceeaia nuntă <i>să făcu</i> în Cana Galileii (4 ^v /2)	În vremea aceeaia nuntă <i>s-au făcut</i> în Cana Galileii (4 ^v /2)
Și-i <i>aduseră</i> (9)	Și-i <i>aduseră</i> (4 ^v /2)	Și <i>i-au adus</i> . (4 ^v /2)
după ce <i>gustă</i> nunul apa ce să făcuse vin (9)	după ce <i>gustă</i> nunul apa ce să făcuse vin (4 ^v /2)	după ce <i>au gustat</i> nunul apa ce să făcuse vin (4 ^v /2)

Apartinînd ediției E 1697, exemplarul E 1697 I înregistrează, după cum am arătat mai sus, puternica tendință de emendare a formelor din paradigma trecutului verbal; însă prezintă o serie de forme de perfect simplu care nu apar în E 1697 v și E 1697 B, dar care corespund formelor din ediția-bază, în locurile respective. Este posibil ca, lucrînd asupra textului, diortositorul / tipograful să fi operat un prim val de modificări, imprimînd în consecință foaia tipografică cu o formă a textului vizibilă în E 1697 I; la o reevaluare a ceea ce se lucrase pînă atunci, probabil sub influența unei din ce în ce mai clare convingeri în privința justității *acestei* practici emendatorii, editorul revine asupra textului, îl corectează suplimentar în zaț (ori reconstruiește pagina) și reimprimă în consecință foaia tipografică cu o formă a textului vizibilă în E 1697 v și E 1697 B; și continuă apoi într-o manieră care, pînă la sfîrșit, îl satisface în privința aspectului lingvistic, nerevenind la text pentru corectări pe foile tipografice care ajung să constituie restul cărții.

Alte diferențe lingvistice în locuri corespondente, care pun în contrast E 1697 I³ cu „grupul” E 1697 v

³De mai multe ori, formele la care ne referim aici se regăesc în versiunile editate anterior ale cărții. Cîteva însă (*din*, 1^v/1; *sfrîșindu-se*, 4^v/2) reprezintă emendări față de E 1693 și/sau E 1682. Faptul că aceste emendări nu mai apar în E 1697 v și B nu

și B, sînt:

E 1693	E 1697 I	E 1697 V/B
întru una <i>de</i> simbete (2)	întru una <i>din</i> simbete (1 ^v /1)	întru una <i>de</i> simbete (1 ^v /1)
<i>Priimiți</i> D[u]h Sf[î]nt (2)	<i>Priimiți</i> D[u]hul Sf[î]nt (1 ^r /1)	<i>Luaț</i> D[u]hul Sf[î]nt (1 ^r /1)
De nu voiu vedea în mîinile lui ranele <i>piroanelor</i> și să puiu deagetul mieu în ranele <i>piroanelor</i> (2)	De nu voiu vedea în mîinile lui ranele <i>piroanelor</i> și de nu voiu băga deagetul mieu în ranele <i>piroanelor</i> (1 ^v /1)	De nu voiu vedea în mîinile lui ranele <i>cuielor</i> și de nu voiu băga deagetul mieu în ranele <i>cuielor</i> (1 ^v /1)
Pre D[u]mnezău <i>nime</i> nu l-au văzut (2)	Pre D[u]mnezău <i>nime</i> nu l-au văzut (1 ^v /2)	Pre D[u]mnezău <i>nimenea</i> nu l-au văzut (1 ^v /2)
arăță lor <i>mîinele</i> și coasta lui (8)	le-au arătat lor <i>mîinele</i> și coasta sa (4 ^r /2)	le-au arătat lor <i>mîinile</i> și coasta sa (4 ^r /2)
Luați <i>D[u]h</i> Sf[î]nt (8)	Luați <i>D[u]h</i> Sf[î]nt (4 ^v /1)	Luați <i>D[u]hul</i> Sf[î]nt (4 ^v /1)
De nu voiu vedea în <i>mîinele</i> lui ranele (8)	De nu voiu vedea în <i>mîinele</i> lui ranele (4 ^v /1)	De nu voiu vedea în <i>mîinile</i> lui ranele (4 ^v /1)
vezi <i>mîinele</i> meale (9)	vezi <i>mîinele</i> meale (4 ^v /1)	vezi <i>mîinile</i> meale (4 ^v /1)
Deaca mă văzuși, / / crezuși (9)	Deaca mă văzuși, / / crezuși (4 ^v /1)	Deaca mă văzuși, <i>Thomo</i> , crezuși (4 ^v /1)
au făcut I[su]s și alte seamne multe înaintea ucenicilor <i>lui</i> (9)	au făcut I[su]s și alte seamne multe înaintea ucenicilor <i>lui</i> (4 ^v /1)	au făcut I[su]s și alte seamne multe înaintea ucenicilor <i>săi</i> (4 ^v /1)
<i>care</i> nu s-au scris în cartea aceasta (9)	<i>care</i> nu s-au scris în cartea aceasta (4 ^v /1)	<i>carele</i> nu s-au scris în cartea aceasta (4 ^v /1)
<i>sfirșindu-se</i> vinul (9)	<i>sfirșindu-se</i> vinul (4 ^v /2)	<i>sfirșindu-se</i> vinul (4 ^v /2)

Aceste diferențe de ordin fonetic și gramatical sînt însoțite pe aceleași coli de modificări mai mici, de natură tipografică și grafică, fără repercusiuni la alte niveluri de limbă⁴:

a) utilizarea unui model diferit de slovă:

E 1697 I

(1^v/1, r.1)
 (4^r/1, r.8)
 (4^r/2, r.20)

E 1697 V/B

(1^v/1, r.1)
 (4^r/1, r.8)
 (4^r/2, r.20)

b) utilizarea unei slove diferite (unui semn diacritic) dar cu aceeași valoare fonetică:

E 1697 I

(1^v/2, r.33)
 (4^v/2, r.10)
 (4^v/2, r.15)

E 1697 V/B

(1^v/2, r.33)
 (4^v/2, r.10)
 (4^v/2, r.15)

c) cuvînt întreg *vs.* prescurtare/slovă scrisă deasupra rîndului:

E 1697 I

(1^v/2, r.20)
 (4^r/2, r.26)

E 1697 V/B

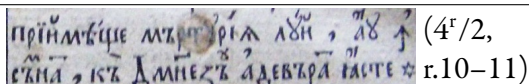
(1^v/2, r.20)
 (4^r/2, r.26)

înseamnă neapărat o revenire propriu-zisă a diortositorului la modelul E 1693 sau E 1682, în timpul reluării lucrului la primele foi tipografice, ci poate fi o simplă (re)evaluare a expresiei sub influențe care nu au nimic de-a face cu *autoritatea* ediției-bază.

⁴Și aici, și mai jos, dăm numai câteva exemple din fiecare categorie depistată; diferențele notate vizează locuri tipografice absolut corespondente.

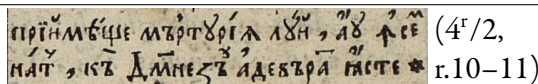
d) organizare tipografică a rîndului diferită:

E 1697 I

(4^r/2,
r.10–11)

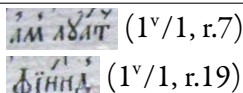
E 1697 v/B

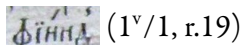
(4^r/2,
r.10–11)

e) diferențe în implicarea semnelor diacritice și/sau a semnelor grafice fără valoare fonetică:

E 1697 I

(1^v/1, r.7)

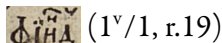

(1^v/1, r.19)

E 1697 v/B

(1^v/1, r.7)

(1^v/1, r.19)

În final, în legarea cărții sînt folosite toate variantele tipografice ale textului, ceea ce determină apariția și punerea în circulație a unor exemplare distincte⁵.

Faptul că modificările nu privesc întreaga realizare tipografică (pot fi observate, indiferent de natura lor—v. și *infra*—, pînă la f. 7^r) ne determină să considerăm neîntemeiată introducerea în discuție, pentru ediția **E 1697**, noțiunile de *tiraj inițial*, căruia i-ar aparține **E 1697 I** (probabil și altele), și de *al doilea tiraj* etc., căruia/căroră i-ar aparține alte exemplare. Este cert însă că obiectele **E 1697 I**, **E 1697 v** și **E 1697 B**, apărute în urma activității tipografice în totalitate, reflectă momente distincte în procesul de editare a textului.

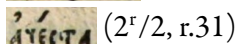
Cele indicate pînă acum plasează executarea filelor 1^{r-v} și 4^{r-v} ale exemplarului **E 1697 I** în anterioritatea celei a filelor corespondente din **E 1697 v** și **B**. Conjectura cronologică trebuie însă modificată pentru filele 2^{r-v} și 3^{r-v}, unde diferențele pun în opoziție exemplarul **E 1697 v** față de exemplarele **E 1697 I** și **B**. Și aici, acestea sînt mai degrabă tipografice și de grafie:

a) utilizarea unui model diferit de slovă:

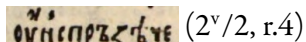
E 1697 v

(2^r/1, r.6)

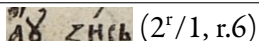

(2^r/2, r.31)

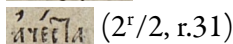

(2^v/2, r.4)

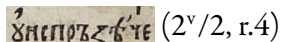
E 1697 I/B

(2^r/1, r.6)

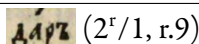
(2^r/2, r.31)

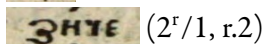
(2^v/2, r.4)

b) utilizarea unei slove diferite dar cu aceeași valoare fonetică:

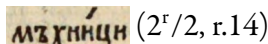
E 1697 v

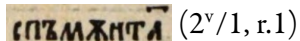
(2^r/1, r.9)

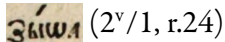
(2^r/1, r.2)

(2^r/2, r.14)

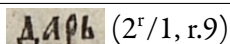

(2^v/1, r.1)

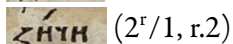

(2^v/1, r.24)

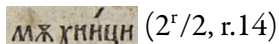
E 1697 I/B

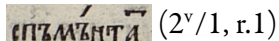
(2^r/1, r.9)

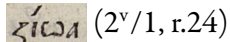
(2^r/1, r.2)

(2^r/2, r.14)

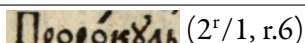
(2^v/1, r.1)

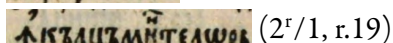
(2^v/1, r.24)

c) cuvînt întreg *vs.* prescurtare/slovă scrisă deasupra rîndului:

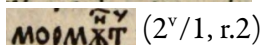
E 1697 v

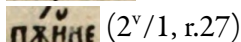
(2^r/1, r.6)

(2^r/1, r.19)

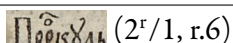

(2^v/1, r.2)

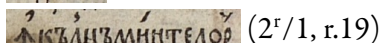

(2^v/1, r.27)

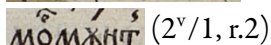
E 1697 I/B

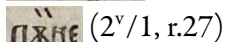
(2^r/1, r.6)

(2^r/1, r.19)

(2^v/1, r.2)

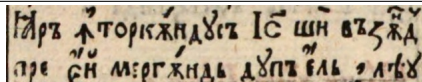
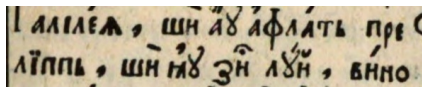

(2^v/1, r.27)

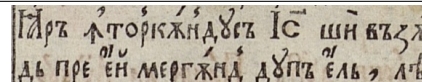
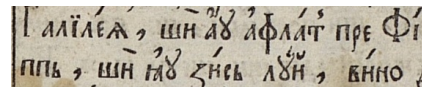
d) organizare tipografică a rîndului diferită:

⁵ Scopurile avute în vedere în privința cercetării operei lui Antim Ivireanul (sau a unor problematici mai largi) nu au dus la evidențierea, pînă acum, a acestui fapt: v. **BRV I**, *loc. cit.*; **Ștrempel (1997)**; **Chițulescu (2016)** etc.

E 1697 v

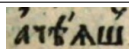
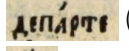
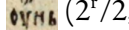
 (2^v/2,
r.23–24)
 (3^r/1,
r.10–11)

E 1697 I/B

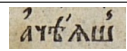
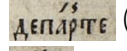
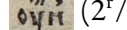
 (2^v/2,
r.23–24)
 (3^r/1,
r.10–11)

e) diferențe în implicarea semnelor diacritice și/sau a semnelor grafice fără valoare fonetică:

E 1697 v

 (2^r/1, r.35)
 (2^r/2, r.1)
 (2^r/2, r.17)

E 1697 I/B

 (2^r/1, r.35)
 (2^r/2, r.1)
 (2^r/2, r.17)

În afară de acest tip de modificări operate la un moment dat, există și câteva—mult mai puține—care vizează uzul propriu-zis al limbii la alt nivel: este vorba de forme fonetice diferite ale aceleiași unități lingvistice:

E 1697 v

sculîndu-se (2^r/1, r.29)
Isaia (2^r/1, r.6)
luund (2^v/1, r.27)

E 1697 I/B

sculîndu-să (2^r/1, r.29)
Isaiaa (2^r/1, r.6)
luînd (2^v/1, r.27)

În sfârșit, la 7^r, trei forme grupează exemplarele E 1697 I și v, pe de o parte, și E 1697 B, pe de altă parte:

E 1697 I/v

vășmînt (7^r/1, r.4)
nimănuu (7^r/1, r.18)
sămn (7^r/2, r.18)

E 1697 B

veșmînt (7^r/1, r.4)
nimunuu (7^r/1, r.18)
semn (7^r/2, r.18)

Dacă cele observate arată clar un proces de revenire în mai multe etape asupra editării textului, rămîn totuși neclare motivațiile acestora în unele dintre situațiile expuse mai sus. În procesul tipăririi ediției din 1697 se ajunge să se refacă șpalturile pentru filele 2^{r-v} și 3^{r-v}, bunăoară, însă natura și numărul modificărilor rezultate nu indică o orientare determinată de judecata asupra aspectului lingvistic al textului, cum se întâmplă—credem—în situația modificărilor ce țin de gramatica verbului.

4. Concluzii

Indiferent de cauzele reluării lucrului asupra unor porțiuni oarecare din text, existența variantelor tipografice, valorificate în realizarea finală a *Evangeliei* de la Snagov, din 1697, pune în lumină un comportament editorial și tipografic complex și nelinier.

Existența diferențelor între exemplare, de orice tip, înseamnă și că rezultatele cercetării textului strict în vederea descrierii lingvistice a acestuia vor varia—chiar dacă într-o măsură care poate fi apreciată ca mică—în funcție de exemplarul ales (eventual, întâmplător) ca obiect de studiu. Pe de altă parte însă, tocmai practica emendării repetate a obiectului tipografic *in situ* oferă lingvistului modern șansa de a percepe nu limba textului, ci *limba care scrie textul*, emanată de conștiința cuiva, care în felul acesta, indirect, își dezvăluie judecata aplicată asupra a ceea ce este în acord cu obișnuințele lingvistice ale epocii și ale locului.

Bibliografie

A. Surse

- E 1682 = *Sfînta și dumnezeiasca Evanghelie*, București.
E 1693 = *Evanghelie greco-română*, București.
E 1697 = *Sf[i]nta și d[u]mnezeiasca Evanghelie*, Snagov.

B. Lucrări de referință

- BRV I = Bianu, I. & Hodoș, N. (1903). *Bibliografia românească veche. 1508–1830*. Tomul I, 1508–1716, Stabilimentul grafic J. V. Socec, București, 1903.
Chițulescu, P. (coord.) (2016). *Antim Ivireanul. Opera tipografică*, Institutul Cultural Român, [s.l.].
Frâncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1532–1780)*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași.
Iova, M. (coord.). *Catalogul colectiv al cărții românești vechi, *Evanghelia. Snagov, 1697**.
Pavel, E. (2012). *Arheologia textului*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
Ștrempel, G. (1997). *Antim Ivireanul*, Editura Academiei, București.